

PAPER DETAILS

TITLE: Heykel Sanatinda Kybele Temsilleri Baglaminda Kadin Bedeninin Dönüsümü

AUTHORS: Füsun Deniz ÖZDEN

PAGES: 13-29

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2446564>

İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi Istanbul University Journal of Women's Studies

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Heykel Sanatında Kybele Temsilleri Bağlamında Kadın Bedeninin Dönüşümü

The Transformation of the Female Body in Sculptural Representations of Cybele

Füsün Deniz ÖZDEN¹

Öz

Kadın bedeninin temsili sanatta önemli bir yeri vardır; Güzellik kavramının kadın bedeninde kişileşmesinin göstergesi olan tanrıça Afrodite heykelleri yerine bu yazıda Ana tanrıça kültü bağlamında kadın bedeninin, heykel sanatında, Kybele'nin seçilmiş yapıtlarında nasıl evrildiği üzerinde durulacaktır. Kadının Kaos'tan-karanlıktan doğması bir metafordur. Kybele-Gaia'nın en büyük özelliği ise "Partenogenesis" (Döllenmeden, -kız oğlan-kız doğurabilmek) yeteneğidir. Bu yeteneği nedeniyle Toprak Ana-Kybele betimlerinde doğurgan öğelerin abartılarak kullanıldığı görülür. "Partenogenesis" özelliği daha sonra Meryem Ana için de geçerli olmuştur ve Meryem Ana'nın kutsal bakireliğini temsil eden zambak örneğinde olduğu gibi kadınlar sanatta çiçeklerle ve genellikle güzel, narin ve kırılgan varlıkların sembolü olan kuş türleriyle özdeş tutulmuştur. Sanatta, atribüsü olduğu tanrı ya da tanrıçanın tanınırlığını sağlayan, temsil görevi taşıyan hayvanlar içinde kuş, aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki güç mücadelesini gösteren birçok metafordan biridir; ana tanrıçanın atribüsü olarak anaerik dönemde şahin ve kartal gösterilebilirken, anaerik düzenden ataerkilliğe geçildiğinde kartal gibi güçlü ve yırtıcı bir kuş, sadece Zeus-baş tanrı ile birlikte gösterilmektedir. Kybele'nin bir diğer önemli atribüsü ise aslandır. Kybele ile özdeş olarak kabul edilen, Apollon'un kardeşi Artemis ise "phoebe" ışıktır. Karanlığı aydınlığa dönüştüren Kybele-Gaia'nın, iri - doğurgan kadın görünümünden zarif, asil ve ciddi yüzü bir tanrısal bakireye-Artemis- nasıl dönüştüğünü gösteren ana tanrıça betimleri yanında çağdaş Kybele yorumlarını da içeren bir seçki göstergebilim aracılığıyla sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Göstergebilim, Kybele, Artemis, Anaerkillik, Babaerkillik

Abstract

Female body representation constitutes an important aspect of art. Rather than focusing on statues of Aphrodite—which represent beauty in the female form—this article examines the evolution of the female body in select sculptures of Cybele in the context of the mother goddess cult. The goddess's birth from chaos and darkness is a metaphor for fertility, and the most important feature of Cybele-Gaia is "parthenogenesis" (the ability to reproduce without fertilization). Accordingly, depictions of Cybele-Gaia commonly represent fertility in an exaggerated manner, emphasizing Mother Earth Cybele's fertility by depicting her as a goddess incorporating many beings. The notion of "parthenogenesis" also applies to Virgin Mary. In art, women are often identified with flowers and bird species. These symbols are typically employed to denote beautiful, delicate, and fragile beings, e.g., the lily representing the holiness of Virgin Mary. In art, the bird is one of the many metaphors used to depict the power struggle between men and women. Although a falcon or eagle could be depicted as an attribute of the mother goddess in the matriarchal period, a strong, predatory bird such as an eagle could only accompany Zeus when the matriarchal order gave way to patriarchy. Another important attribute of Cybele is the lion. Since Apollo is "phoibos" his sister Artemis, the sister of Apollo sometimes syncretized with Cybele, is the also "phoebe" or "light". Cybele-Gaia also transforms darkness into light. Selected depictions, including contemporary interpretations of Cybele, will be presented semiotically to depict the goddess's transformation from a large, fertile woman to an elegant, noble, serious-faced divine virgin.

Keywords

Semiotics, Cybele, Artemis, Matriarchy, Patriarchy

¹ Sorumlu Yazar: Füsün Deniz Özden (Dr. Öğr. Üyesi), Beykoz Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, İstanbul, Türkiye E-posta: fusundenizozden@beykoz.edu.tr ORCID: 0000-0003-4568-6838

Atrif: Özden, F. D. (2022). Heykel sanatında kybele temsilleri bağlamında kadın bedeninin dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi - Istanbul University Journal of Women's Studies*, 24, 13–29. <https://doi.org/10.26650/iukad.2022.1000002>

Giriş

“İnsanın doğa dışında yarattığı her şey kültürdür” tanımı, kültürün tanımları içinde en çok kabul gören ve kapsayıcılığıyla sanatı da içine alan bir terimdir. Kökeni Cicero’ya kadar giden kültür terimi için, Cicero “*Cultura animi philosophia est*” (ruhun bakımını felsefe sağlar) diyerek, toprağın işlenmesine benzettiği “cultura” (bakım) yı bir süreç olarak kabul etmiş ve bunun önemini vurgulamıştır. Yine aslında bir papaz olan düşünür Johann Gottfried Herder de, 1780 yılında yazdığı “İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üstüne Düşünceler” adlı yapıtında kültürü bir süreç olarak kabul etmiştir. Herder’in yaşadığı dönemin “aydınlanma” hareketi ile paralel olarak, insanın ikinci yaradılışı olarak kabul ettiği bu sürece, tarlanın işlenmesine benzerliği nedeniyle “kültür”, ışık simgesiyle ilişkisi nedeniyle de “aydınlanma” denilebilir (Posner, 2001, s.26).

Göstergebilim,¹kültürü bir bütün olarak ele alır. E. Cassirer, (1874-1945) göstergebilimin birçok alanda çözümleme yöntemi olarak kullanılması bağlamında, kültürün göstergebilimde araştırma nesnesi olmasını önermiştir; çünkü kültürdeki simgesel biçimlerin değerlendirmesi ve çözümlenmesi ancak simgebilim veya göstergebilim ile sağlanabilir. Göstergebilim, simgesel biçimleri nesnel düşünme nasıl gerektiriyorsa o titizlikle araştırır ve sergiler; bir kültürün araştırılmasında, bu kültürün simgesel biçimlerinin bir araya getirilişlerinin rastlantısal değil, tam tersi insan zihninin çalışmasının somutlaşması sonucu olduğunu göstermelidir (Posner, 2001, s.28).

Göstergebilimde, Doğa ve Kültür, Yaşam ve Ölüm, Kadın ve Erkek gibi temel dizgelerin ele alınışında da bu zihin- düşünce işleyişinin yarattığı temsiller üzerinden bir okuma yapabiliriz. Başlangıçta genelde anaerkil kabul edilmekle beraber yeni bulgular, Göbeklitepe ve Karahantepe’de erkek tanrıların varlığını da ortaya koymuştur. Toprağı ekip biçmek anlamına gelen kültür sözcüğü, toprak ana adıyla insanlığın en uzun süreli kültür döneminin simgesi olmuştur. Anaerkil düzenin ve evrenin hakimi durumunda olan kadına ataerkilliğe geçişle, anne olduğunda değer verilse de o artık ikinci derecededir. Kadının içinde yaşadığımız zamanı da kapsayan ataerkil dönemde, bir daha kolay kolay eski gücünü ele geçiremediğini görmekteyiz; Evrenin hakimi, Antik Çağda Zeus, Hristiyanlıkta İsa Peygamber olarak gösterilmiştir. Meryem Ana ise, İsa peygamberin annesi olarak ikinci güçtür ve sanatta da bu şekilde yansıtılmıştır.

“Wittgenstein ilk dönem felsefesinde dilin, gerçekliğin bir aynası olduğunu belirten bir “resim teorisi” geliştirir. Bu teori ile birlikte dil ile dünya (olgular) birbirine uygun yapılar olarak temellendirilmiş ve dünyanın (olgusal) yapısı, dilin (mantıksal) yapısında yansıtılacak şekilde resim teorisinin işlerlik kazanması amaçlanmıştır. Wittgenstein bu

¹ Göstergeye değin süreçlerle ilgilenen göstergebilimde, bir gönderici alıcıya bir ileti aktarmak istediğinde, bir kanal-oluk aracılığıyla alıcı ile ilişki kurmaktadır. Bunun için uygun bir şifre seçip, yine bu şifrenin içinden uygun bir gösterilen seçer, bu birimin gönderilmek istenilen iletiye karşılığı olmalıdır. Gösterilen, seçilen şifrenin içinde yer alır ve şifrenin bütünü içindeki belli bir gösterenle ilintilidir. Bu göstereni kullanan gönderici, diğer bir söyleyişle bu gösterenin somut bir örneğini yani gösterge kullanır” (Posner, 2001, s.28).

döneminde dilin, olguları (dünyayı) resmettiğini, dilde adların basit nesnelerin yerine geçtiğini ve tümcenin de isimlerin sıralanışı olduğunu savunur. Diğer bir deyişle, adların önermesel bir tümcede düzenlenişi, bir olgu bağlamını düzenleyebilecek nesnelerin mümkün düzenlenişini resmeder. Buna göre bir tümce mümkün olgu bağlamı ile aynı mantıksal yapıya sahiptir. Bu yönüyle dünyanın yapısı mantıksal bir yapıdır ve olgular, dünyanın -diğer bir ifadeyle dilin- oluşturucu öğeleridir” (Hafız, 2015, s.151). Özetlemek gerekirse, Wittgenstein’a göre, resim dil ile dünyanın yapısının ortak olduğunu göstermek amacındadır. Göstergebilim (son sanatsal teorileri büyük ölçüde etkileyen işaretlerin incelenmesi) sözcükleri, işaretleri ve başka her şeyin önemini karşılaştırır ve sıralar. Bakış açısına bakıldığında, şeyin kendisi ve zihni işaret ettiği düşüncesi arasındaki ilişki o zamanlardan biridir, ya da oldukça basit bir sunumdur. Bu demektir ki, sözcüğün ortak kullanımından bilindiği şekliyle temsili daha genel bir anlam taşır; Bell, resimli sunum ile resim ve görülen şey arasındaki ilişkiyi resimsel, sembolik ve sistemik-dizgesel olarak sınıflandırmıştır (Bell, 1999, s.208-218). Görülen şey ile anlam arasındaki ilişki aynı şeydir. Örneğin, Jan van Eyck’ın “Rolin Meryemi” adlı eserinde (Resim.1), bir vazoda zambak kendisini temsil ederken; başka bir düzeyde, zambaklar Meryem’in kutsallığını temsil eden atribüdür. (Bell, 1999, s.26).

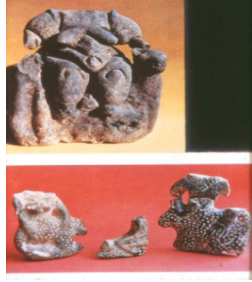
Resim sanatında atribüler bazen ayrıntıların içinde fark edilmez olabilirler. Ancak heykel sanatında çok daha belirgindirler. Dolayısıyla bu çalışmada heykel yapıtları üzerinden bir okuma gerçekleştirilecektir. Sanat-heykel ilişkisinde en az form- biçim kadar önemli olan heykeltıraşlık sürecini anlamamız, Rus biçimcilerinden Mikhail Bakhtin’in materyal estetik- malzemenin belirleyici rolü konusundaki düşüncelerini temel aldığımızda daha kolay gerçekleşir. Şişman kadın heykelcikleri, Paleolitik dönemde Venüs heykelcikleri (örneğin Willendorf Venüsü) ile başlar, ancak Neolitik dönemden başlayarak, yaygın olarak görülmektedir. İdol adı verilen küçük boyutlu heykelcikler, işlev olarak dilek- büyü -inanç ile ilişkilidirler. Kybele heykellerinin zaman içinde, anıtsal yanı önem kazanarak, giderek daha büyük ölçekte yapılan, atribüleriyle birlikte olan temsilleri ve bedeninin tek başına olan temsilleriyle Kybele izleği, göstergebilim yöntemiyle ele alınacaktır. Göstergebilimde, görülen şey- nesne ile anlam arasındaki ilişkinin aynılığının, güzellik söz konusu olduğunda ise, güzellik kavramının kadın bedeninde kişileşmesinin göstergesi tanrıça Afrodit’dir. İki yanında aslanlarıyla temsil edilen Kybele ise, güçlü ve muktedir bir ana tanrıçadır. Afrodit, Homeros’a göre gülümser ve Rahip Lycurgus, gülmeye adanmış bir heykel yapıp ona tanrıların armağanı adını vermiştir (Bakhtin, 2001, s.91). Aşk tanrıçası Afrodit gülümserken, Kybele ardılı olan tanrıça Artemis ise ciddi yüzlü bir kutsal bakiredir.

Resim1. Jan van Eyck, “Rolin Meryemi”, Louvre, Paris (Kaynak: Bell, 1999, s.26)

Kybele Kültü/ Adı- Yerleri-Yolculuğu

Tarih öncesinin en erken dönemlerinden başlayarak tek tanrılı dinlerin dönemlerine kadar süren, tüm Akdeniz yöresine, kuzey ülkelerine ve Asya’nın içlerine kadar yayılan, birçok uygarlık ve kültürde farklı adlarla anıldığı halde aynı arketipe indirgenebilen Ana tanrıça dininin kaynağı Anadolu olarak kabul edilmektedir (Erhat, 1972, s.33). Kybele Anadolu’nun en önemli tanrıçasıdır. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onda dile getirilmiş, zamanla doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürün kaynağı olma niteliği kazanmış ve daha sonraları karşılaşılan tanrıçaların öncüsü olmuştur (İndirkaş 2007, s. 68). Çatalhöyük (Resim.2) ve Hacılar’da yapılan kazılar, Ana Tanrıça figürünün İ.Ö. 7000-6500 yıllarına kadar geriye gittiğini ortaya koymuştur. Hacılar’da yapılan kazılarda bulunan, ayakta duran kadın figürünü (Resim.3) Kalkolitik döneme tarihlenmektedir. Neolitik dönemin ana tanrıçasına kıyasla daha narin bir bedene sahiptir.

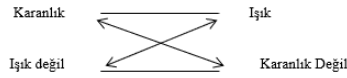
Resim 2. Ana Tanrıça Heykelciği, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Resim 3. Ana Tanrıça Heykelciği, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Hesiodos'un *Theogonia*'sına göre, sonsuz bir karanlık betimlemesi olan Kaos, Gaia Ana'nın doğumuna neden olmuştur. Karanlıktan ışık doğmuştur. Bu ikiliğin Greimas'ın göstergebilimsel dörtgenindeki gösterimi aşağıdaki gibidir.²

Tablo 1: Karanlık Işık

Kaos, düzensizlik içinde, her an ortaya bir şeyler çıkarmaya hazır bir vaziyette hareketlenmektedir. Kaos'tan ilk olarak Yerküre- Dünya yani Toprak Ana Gaia-Ge ortaya çıkmıştır. Gaia'nın en büyük özelliği ise "**Partenogenesis**" özelliğidir. Toprak Ana'nın birçok betiminde anaç, gebe bir kadın olarak yer almasının nedeni doğurgan olarak kabul edilmesindendir. (Resim 2 ve 3) Neolitik dönem sonrasında, Geç Kalkolitik Dönem'in Ana Tanrıça figürleri ise, Neolitik dönemin idollarıyla karşılaştırıldığında soyut olmakla birlikte mermerden ya da pişmiş topraktan yapılma idollere dönüşmüştür. Ana Tanrıça'yı simgeleyen bu idoller yanında, bu dönemde küçük kutsal alanların yanında ortak tapınak uygulaması da görülmektedir. Yine bu dönemde Ana tanrıça kültüyle bağlantılı olduğu düşünülen ölü gömme uygulamaları içinde Hoker gömme denilen türde ölü gömme adeti karşımıza çıkmaktadır. Bu gömme biçiminde ölü ana rahmindeki cenin duruşunda toprağa yerleştirilmektedir. (Özgür, 2013, s.9) Hoker gömme adetinin, İstanbul Arkeoloji müzeleri Marmaray kazılarında çıkan buluntular nedeniyle, daha önce İstanbul'da kentin Kalkolitik döneme kadar giden geçmişi, Neolitik Devire kadar iner. Hoker gömülerin varlığı ile hem bu adetin daha eski olduğunu, hem de bu şekilde ölü gömmenin, o dönemde insanın ölümden sonra

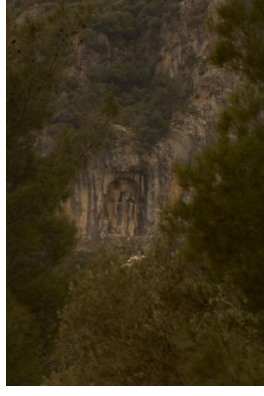
² Paris Göstergebilim Okulu'nun öncüsü olan, Algirdas Julien Greimas'a göre, "Göstergebilimin başat ereği, 'insan için dünyanın ve dünya için insanın anlamı' sorununun çözümüne yönelik çalışmalar gerçekleştirmektir. Göstergebilimsel dörtgenin işlevi ise, bu erek doğrultusunda, metnin ya da anlatının derin yapısındaki anlam ilişkilerini, mantıksal dönüşümü ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, göstergebilimsel dörtgen, herhangi bir anlambilimsel ulamın yeniden sunumudur. Greimas, göstergebilimsel dörtgenle Aristoteles'in ikili karşıtlıklar yaklaşımını dörtlü ilişkiler biçimine taşıyarak çağdaş göstergebilim kuramları çerçevesinde çözümleme yordamlarının yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Bu bağıntılar düzgüsü, karşıtlık, içermek, çelişkinlik ve olmama ölçütleriyle betimlenmektedir." Bknz. A.J. Greimas, J. Courtés, *Semiotique Dictionnaire Raisonné du Langage*, Paris:Hachette, 1993, 29-33

yeniden yaşama dönme inancının varlığını ve aynı zamanda insanın kavrayışının geliştiğini de göstermektedir.

Ana tanrıçanın bir çok ad ve sığata sahip olması, kaynağının genel olarak Anadolu olduğu düşünölen ya da Anadolu'da çok büyük önem taşıyan Ana Tanrıça költö-nün geniş bir coğrafyada yaygın bir nitelik kazandığını göstermektedir. Anadolu'da Kybele'nin ad ve tapım yerleri söz konusu olduğuunda, Kültepe tabletlerinde Kubaba olan adı, Likya'da Kybeba, Lydia'da Kybebe, Phrygia'da Kybele olarak geçmektedir. Hitit kaynaklarında ise Hepat olarak adlandırılmıştır (İndirkaş, 2001, s. 11). Hepat, Kubaba ve Güneş Tanrıçası-Yüce Arinna gibi tanrıçalardan bazı yazılarda salt "Ha-kim" olarak söz edilmesi, ana tanrıçanın, Mısır'ın önlö tanrıçası İsis'le benzer yanıldır. (Stone, 2000, s.124)

Ataerkil dönemde tanrı Zeus'un hakimiyetine geçen dağlar ve yüksek doruklarda, anaerkil dönemde ana tanrıça-Kybele'nin, hakimiyeti görölmektedir. Azra Erhat, Kybele'nin, Sipylene-Sipylos(Manisa) dağının³, (Resim. 4) Idaia, Girit'teki Ida ve Troya'ya hakim bir tepe olan Ida-Kaz dağının, Berekyntia Sakarya kıyısındaki eski bir kalenin, Steunos(Kesikmağara) mağarasının tanrıçası olduğunu belirtir; bu sıfatlar arasında en yaygın olan Dindymos dağının tanrıçası anlamına gelen Dindymene adıdır. Anadolu'da biri Phrygia'da Murat Dağı, diğeri Mysia-Phrygia sınırındaki Kapıdağ, üçöncüsü de tanrıçanın tapınağının olduğu düşünölen en önemli merkezi olan Pessinus'a yakın Günyüzü dağı olarak bilinen, Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır. Pessinus, eski adı Justinianopolis olan Sivrihisar'ın güneyinde, Gordion'un güney batısındaki Ballıhisar'dadır (Erhat, 1978, s. 200). Trakya'da da Ganos Dağı'nın zirvesinde bir költ alanı yer almaktadır, Şarköy ve Gelibolu'da yapılan yüzey araştırmalarında da, Phrygia Kybele költ alanlarını düşöndüren birçok kutsal alan bulunmuştur (Erdem, 2018, s.94).

³ Kybele'nin kaya kabartması, Manisa'ya 7 km uzaklıktaki Akpınar Mevkii'ndedir. M.Ö.13.yüzyıla tarihlenen kabartmanın, Hitit ordularının yöreye yaptığı bir sefer sırasında yapıldığı sanılmaktadır. Spil Dağı kuzeydoğı eteklerine oyularak yapılmış olan rölyefte ana tanrıça, Gediz Ovası'na doğru bakan ve iki yanında birer aslan bulunan, oturmuş kadın şeklinde tasvir edilmiştir. <https://www.hittitemonuments.com/akpinar/index-t.htm>

Resim 4. <https://www.hittitemonuments.com/akpinar/index-t.htm>

Kybele anıtlarının bulunduğu dağların doruklarına Hititler, dağların fırtına tanrısını getirdiler; anaerkillikten ataerkilliğe geçişi simgeleyen fırtına tanrısı, Hitit yazıtlarında, bu yeni erkek tanrılara yönelik bazı tutumlar dikkat çekicidir. En eski Hitit krallarından biri olan Annita ile ilgili yazılarda fırtına tanrısı Taru'dan en üstün varlık olarak bahsedilir. Boğazköy yazıtlarını inceleyen Gurney, “..Arinna’da en büyük tanrı Güneş Tanrıçası Wumsemu’ydu; onun eşi, Hava Tanrısı Taru, emrindeydi; Adları Mezulla ve Hulla olan iki kızı ve Zintuhi adında bir torunu vardı...” diye belirtmiştir (Stone, 2000, s.124). Bazı yazıtlar Hitit kraliçelerinin Tanrıça adına töreni yürütme görevini üstlendiğini ve Güneş Tanrıçası Arinna için yapılan kutlamaları anlatır. Bu bize, Hitit eceleri ile Güneş Tanrıçası arasındaki yakın ilişkinin, akıncı Hint-Avrupalıların anaerkil soyundan geldikleri için tahta çıkma hakkına sahip olan Hatti rahibelerle evlenerek toplumsal onay aldıklarını; bu yolla tahta geçmenin yasal bir hak olarak kazanıldığını göstermektedir. Hitit kralı II. Mursilis, çeşitli şehirlerde fırtına tanrısı adına şenlikler düzenlediğini yazmıştır. Aynı yazıda Mursilis, başkent Hattuşa’da Lilvanis olarak bilinen bir tanrıçanın kült yerinde düzenlenen çok büyük bir şenlikten de bahseder (Stone, 2000, s.125). Böylece Fırtına tanrısı tanrılar panteonunun başında gözükebile tanrıça kültü önemini korumaktadır.

Boğazköy’den gelen Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde sergilenen (envanter no:122) Grup Heykelinde, yüksek polos-başlığı ile Kybele, iki yanında Kuret ve Korybant rahipleriyle gösterilmiştir (Resim. 5).

Resim 5. Kybele Heykeli, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Phrygia sık sık saldırılara uğrasa da Ana Tanrıçanın tapım merkezi olarak bağımsızlığını ve din devleti olarak etkisini sürdürmüştür. Aynı durum Efes Artemision’da da görülmektedir. Kybele tarihe Phrygia tanrıçası olarak geçmiştir. Genellikle iki yanında aslanla, büyük davulu ile ve başında yüksek polosuyla gösterilen ana tanrıça-Kybele’nin (Resim. 6) şimşek, topuz ve çift ağızlı balta gibi atribüleri onun savaş ile ilgili olduğunu da vurgular.

Resim 6. Kybele Heykeli, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

Anaerkil bir toplumun ürünü olan, Karadeniz bölgesinde yaşayan savaşçı Amazonları, efsanelerinin çoğu Artemis’in ya da farklı adlarla anılan Ana tanrıça-Kybele’nin hizmetinde ya da onunla ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Anadolu’da güçlü kadınların varlığı çağlar boyu sürekliliğini korumuştur. Selçuklu döneminde Bacıyan-ı Rum adı verilen atlı kadınlar, Amazonların ardılları olarak, savaş nedeniyle uzakta olan eşlerinin yerine şehirlerini koruyarak, güçlerini kanıtlamışlardır. Dünyanın birçok yerinde Amazonlardan başka Semiramis, Kleopatra, Jan Darc ve Messalinas, Teodora, Hürrem Sultan ve Kara Fatma gibi adlar ve onların yaptıkları, bize kadınların en

az erkekler kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Tüm bu güçlü kadını temsil eden isimlerin öncüsü ya da arketipi, başındaki tacında şehir surları betimiyle şehirlerin koruyucusu olan Kybele'dir.

Phrygia krallarından Midas ve Marsyas'la ve özellikle Attis'in Ana Tanrıça ile yakın ilişkileri birçok efsanede geçmektedir. Tarihte ise, Kimmerler Phrygia devletini yıktıktan sonra Kybele kültü, Lidya bölgesinde de etkin olmuştur. Yunan ve Roma çağında da Kybele kültü, Phrygia uygarlığına özgü bir belirti sayılmaktadır. " 'Hellenize' edilmiş Kybele betimlerinde genç bir tanrıça taht üzerine oturmakta ve khiton-giysi üzerine, bazen de başına kadar çekilmiş bir himation-üst giysi giymektedir. Başında bazen polos, bazen surlu tac bazen de hiç bir şey olmaksızın gösterilebilmektedir. Sol elinde vurmalı bir çalgı olan tympanonun yerini Roma Dönemi'nde bazen asa alır, sağ elinde ise bir içki kabı-patera (phiale) tutmaktadır. Bir veya iki yanında, bazen de kucağında ona eşlik eden aslan Kybele kültünün genel ikonografisini oluşturmaktadır. Kybele betimleri ağırlıklı olarak bir niş içinde yer almaktadır" (Şenyurt, 2018, s.318).

"Özellikle Hellenistik Dönem'de M.Ö. 2. yy'a ait 'Klasik' heykellerin orijinaline oranını belirlemek güçtür. Nitekim heykeltıraş tarafından kopyalanan eserin bir veya daha fazla orijinal örneğe gitme olasılığı, heykelin üslup özelliklerine, oranlarına veya mekanla ilişkisine ne kadar sadık olduğu gibi faktörler bilinmemektedir. Heykeltıraş genel olarak klasik eserin ruh halini yansıtmayı amaçlamış olabilir; Bu durumda eser aslında yeni oluşturulmuş ancak farklı klasik orijinallerin bir potada eritilip Helenistik özelliklerle yoğrularak yeni bir eser meydana getirilmiştir. M.Ö. 2. yüzyılın ortaları bir önceki dönemin kopyalarının yapılmaya başlandığı dönemdir ve bu anlamda oldukça hareketli hatta yaratıcı olmuştur. Yine Geç Klasik Dönem Kybele tipleri Hellenistik Dönem'de yeniden yorumlanırken, fazla değişmeden bilinen tipi devam ettirmiştir" (Şenyurt, 2018, s.320).

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (envanter no:7085) bulunan bir grup heykelcik (Resim. 7), Eskişehir'den müzeye gelmiştir, Roma Dönemine İ. S. 2. yüzyıla aittir. Grup heykelcikte ortada bir Kybele büstü, her iki yanında Kuret ve Korybant rahipleri gösterilmiştir. Rahiplerden birinin olmadığı grup heykeli, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan, Boğazköy'den gelen Kybele kült grup heykelinin (Resim.5) yeni bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Roma Sanatında, portre ve büst çok önemlidir. Kaideler üstüne büst yerleştirme ve seri üretim de bu dönemde yaygınlaşmıştır (Sayın,2015, s.38). Roma dönemi için çağdaş ve modern olan, zarif görümlü Kybele büstünün iki yanında Kuret ve Korybant rahiplerinin birinin yer aldığı kaide üzerine yerleştirilmiş grup heykeli, Akurgal tarafından İ.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Boğazköy heykel grubunun arkaik görümlü rahipleri ile benzerlik göstermektedir. Anakronik bir yaklaşım ve sanatçının dramatik yorumu sonucu gerçekleşen bu durum geleneğe saygı olarak da değerlendirilebilir.

Günümüzde sanatta, postmodern bir yaklaşımda olduğu gibi, o dönem için de benzer bir yönelim söz konusudur diyebiliriz.

Resim 7. Kybele Grup Heykeli, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Fotoğraf Turhan Bilgili

Kybele'nin yolculuğu Phrygia uygarlığı tüm Ege kıyılarını kapladıktan sonra Atina ile Isparta'nın sonsuz savaşında Atinalılar onun adına büyük bir tapınak kurmuşlardır. Atinalılar Kybele kültürünü Demeter kültürü ile birleştirip bir devlet tanrıçası olarak benimsemişlerdir. Romalılar İ. Ö. 3.yüzyıl sonlarında Magna Mater'i resmen isteyince Hellenleşmiş bir biçimde tanrıça doğrudan Roma'ya nakledilmiştir (Roller, 2004, s.24). Magna Mater kültürü için, İ.Ö.204 yılında Roma Palatinus tepesinde tapınağı inşa edilmiş, Ana Tanrıça'nın-Kybele-Magna Mater- şanına yaraşır Megalensia bayramları kutlanmaya başlanmıştır (Carter, 1906, s.93-103)

Bütün edebi eserlerin temel örüntüsünü yolculuk metaforu oluşturmaktadır. Kahramanın yolculuğu olarak destan ve masallarda bu örüntü, en açık biçimiyle kendini gösterir ve kronolojik akış içinde kahramanın yaşadığı olaylar örüntüsünü anlatır. Efsane, masal başta olmak üzere edebi biçimlerin yapısını oluşturan şey bu yolculuk düzenidir. Kybele kültürünün yolculuğunun, Ege'den Phokaialılar aracılığıyla Fransa'ya kadar ulaştığı bilinmektedir. Fransa Cumhuriyeti'nin günümüzde de benimsediği Attis'in Phrygia Başlığı, Marsilya'yı kuran Phokaia'lı göçmenler tarafından getirilmiştir.

Madrid'te Kybele Meydanında bulunan bir anıt grup heykel, aslında *Fuente de Cibeles* olarak bilinen çeşmedir. 1780 yılında, heykel grubu yapımı gerçekleşmiş, 1895 yılında bugünkü konumuna ve yönüne yerleştirilmiştir. Atalanta ve Hippomenes'i temsil eden, genellikle iki yanında görmeye alışkın olduğumuz aslanlar, bu kez Kybele'nin oturduğu arabayı çekerken gösterilmiştir (Resim.8). Kybele'nin gücünü simgeleyen aslanlı araba onun bir doğa tanrıçası olduğunu ve doğaya tam hakimiyetini ve Kybele'nin zamanda ve uzamda sürekliliğini göstermektedir.⁴ Yüzyıllar geçmiş olsa bile tanrıça etkisini hala sürdürmektedir.

⁴ [https://stringfixer.com/tr/Fountain_of_Cybele_\(Madrid\)](https://stringfixer.com/tr/Fountain_of_Cybele_(Madrid))

Resim 8. Francisco Gutierrez, Kibele Çeşmesi, 1780, Madrid [https://stringfixer.com/tr/Fountain_of_Cybele_\(Madrid\)](https://stringfixer.com/tr/Fountain_of_Cybele_(Madrid))

Artemis

Kybele'nin Yunan-Roma mitolojisindeki ardılı Artemis'tir. Ana Tanrıçanın eski çağlardan bu yana yapılan sayısız heykelciklerinin, bazı örneklerinde belden aşağısının son derece büyük betimlenmesi doğurganlığı temsil etmesindendir. Gaia'nın karanlıktan doğan ışık olması gibi Artemis de, Phoebe-ışıktır (Çelgin, 1986, s.36). Anadolu'da Ephesos kentinde etkin olan Artemis kültünün Tanrıçası Artemis'in⁵ gör-sel betimlemeleri, güzel, endamlı ve ciddi yüz ifadesiyle, tanrısal bir bakireyi temsil etmektedir (Resim. 9).

Resim 9. Artemis Heykeli, Louvre Müzesi

⁵ Artemis, (Roma'daki adı Diana) Zeus ile Leto'nun kızıdır. Phoebe olarak da bilinen Artemis, Apollon'un ikiz kız kardeşi, vahşi doğa, avcılık ve ay tanrıçasıdır. Ares'in dostu ve en büyük Yunan tanrıçalarından biri olan Artemis, Delos adasında doğmuştur. Kardeşi Apollon'dan bir gün önce doğan Artemis, onun doğumu sırasında annesine yardım etmiş ve annesinin çektiği acıyı gördüğü için, evlenmemeye ve bakire kalmaya yemin etmiştir. Apollon güneşi, Artemis ise ayı temsil eder; Apollon'a "Phoebos" (parlak, ışıklı) denildiği gibi, Artemis'e de "Phoebe" denilirdi. Her ikisi de yayla silahlanmıştı, oklar atarlar; atıkları oklar güneş ve ay ışınlarının sembolüdür. (Erhat, 1977, s.177)

Anadolu'daki Artemis figürü ise daha önce betimlenen figürlerden çok daha farklı bir dönüşüm yaşar. Aristokrat ve mesafeli Artemis heykelleri, Anadolu'da bin memeli kollarını uzatmış bir Tanrıça'ya dönüşmüştür (Resim.10).

Resim 10. Efes Artemisi, Selçuk Müzesi

Resim 11. Meryem Ana-Efes Meryem Ana Evi-Fotoğraf: Haldun Turan

Anadolu'da Efes'te öldüğü düşünülen Meryem Ana'nın (Resim.11) duruşuna benzeyen elleri açık ve kutsar biçimde gösterilen Ana Tanrıça'nın birden fazla memeleri öncelikle dikkati çeker. Burada Ana Tanrıça'nın en önemli unsurlarından biri olan besleyicilik ön plana geçmiştir. Bin memeli Kybele söz konusu olduğunda, birçok araştırmacı için, memeler beslenme kaynağının, ana sütünün geldiği ve bulunduğu nesne olarak ele alınmıştır. Bir başka görüş, Efes Kenti'nin koruyucusu ve Ana Tanrıça'nın diğer bir ismi olan Artemis'in sembolü bin memeli Artemis heykelinde görülen "meme" formundaki sarkıtların "Bal Arısı oğulları" olduğudur. Türk yazın-bilimci Halikarnas Balıkcısı Cevat Şakir'e göre de çoklu memeler birer arı oğlu olarak değerlendirilmiştir. Cevat Şakir'in, "Anadolu Tanrıları" ve "Hey Koca Yurt"

adlı yapıtlarında belirttiği gibi Ana tanrıça tapınımlarında ve özellikle Hitit, Lidya, Likya uygarlıklarında Ana Tanrıça tapınım dansları ve törenlerinde davul çalındığı ve davul ritmiyle dans edildiği bilinmektedir.⁶

Kybele Ardılı Heykeller

Auguste Rodin'in, 1882 yılında yaptığı "Çömelmiş Kadın"(Resim.12) heykeline baktığımızda, bedeni temsil eden bir heykel buluruz ve özellikle de Avrupa sanatının geçmişi göz önüne alındığında kadın bedeninin alışılmadık bir pozu vardır. Ne gevşek, ne de huzur içinde ya da açık duran heykel, izleyiciye, özellikle erkek izleyiciye açık değildir. Kadın figürü, hareket yörüngelerine sarılır. Rodin'in figürü olası görüntülerden uzaklaşmaktadır. Dikey heykeller için tipik olanlardan daha çok, aşağıda olana bağlı, yerle- Gaia ile ilişkilidir.

Resim 12. Rodin, Çömelmiş Kadın, Sculpture in the National Museum of Western Art, Tokyo

Resim 13. Germaine Richier, Büyük Çekirge, Dominique Lévy-Galerie, New York

⁶ Euripides'in, Bakkhalar Tragedyasında; "Dionysos Bakkha'lara: " .. Alın Phrygia'dan getirdiğimiz davulları, anamız Rhea ve benim için icat edilmiş davulları..." der. Ana Tanrıça'nın davulu ve gücün müziği olan davul, arıcılıkla geçinen yöre halkının özellikle kullandığı "bet sesli davul"dur. Kenarında yırtığı olduğundan arıların vızıltısına benzer sesler çıkaran bu davulun çalınması, ormana doğru kaçan arıların dağılmasını önlemek ve oğulun dağılmasını, kovanın geleceği bakımından önlem almak içindir. (Erhat, 1977, s. 117)

1955-56'da gerçekleşen 137x99x176cm. boyutlarında olan distopik eğilimli bir yapıt olarak, Germaine Richier'in (Resim.13) figürü de Rodin'in figürü gibi izleyenlerin göz hizasından uzaklaşıyor ve aşağıda yerle ilişkili olduğu görülüyor. Dinleniyor durumda, ancak bedeni boyunca hareket vardır. Dinlenme ve harekete geçme, açıklık ve kapanma, yukarı doğru sıçrama ve aşağıya doğru çömelme -bu güçlükler, Merleau-Ponty'nin fenomenoloji anlayışındaki derinliğin ifadesidir. Yani bu eserler karşıtlıkları bir araya getirmiştir. Richier'in "Büyük Çekirge" yapıtı, açıkça atlama, çıkma ve dünyaya doğru yaklaşma ile aynı anda vücuduna geri sarılmaya da açıkça vurgu yapıyor. 20.yüzyılın başlarında yayımlanan Valentin de Saint Point'in Fütürist Kadın Manifestosunun (1912) (Kawalek, 2014, s.56) etkileri pek çok alanda olduğu gibi o döneme dek kadın heykeltıraşlara çalışma ortamı sunulmayan heykel sanatında da kendini göstermiştir. Fütürist sanatçıların ütöpik eğilimli yapıtlarından sonra II. Dünya savaşının etkisiyle biçimlerin bilinçli bir şekilde bozulması anlamına gelen distopik eğilimlerin bir göstergesi olan ve kadın bedeninin çağdaş temsili olan heykellerini bir "kadın heykeltıraş olarak" Germaine Richier, gerçekleştirmiştir. Büyük Çekirgenin, yerle olan güçlü bağlantısı ve Antaeus'a (Yunan Mitolojisinde bir karakter) benzeyen kuvveti, ana tanrıça Gaia ile özdeş yeryüzünden gelmektedir (Mazis,2000, s.270).

Bin memeli Efes Artemis heykel tipinin esinlediği New York'da bulunan, Mihail Chemiakin'in bronz yapıtını (Resim.14) çağdaş bir Kybele yorumu olarak görmekteyiz. Mehmet Aksoy'un Güzel Kibele diye adlandırdığı mermer heykeli de (Resim. 15) çağdaş bir Kybele yorumu olarak Ana Tanrıça'nın temsili ardılları olarak değerlendirilebilir.⁷

Resim 14. Mihail Chemiakin, Cybele, New York

⁷ <https://mehmetaksoy.com/2000-2010-donemi/>

Resim 15. Mehmet Aksoy, Güzel Kibele, 2002

Sonuç

Göstergebilimde, “Doğa ve Kültür”, “Yaşam ve Ölüm” olarak bilinen temel dizgelerin ele alınışında zihin- düşünce işleyişinin yarattığı temsiller üzerinden bir okuma yapılır. “Kadın ve Erkek” dizgesinin ele alınışında da okuma bu şekilde gerçekleşir. Bu okumaya göre; Toprak Ana doğurgan olmak özelliği taşısa da hem Kybele hem de Artemis çocuk sahibi değillerdir. Ana tanrıçayı, başındaki polosunda bulunan sur betimi şehirlerin koruyucusu yaparken onun savaşçı yanını ortaya koysa da kaosa düzen, karanlığa aydınlık getiren olarak bilinmektedir. Greimas’ın göstergebilimsel dörtgeninde ikilikler ortaya konmuştur. Savaşçı özelliği, Ana tanrıça kültünün, Karadeniz bölgesinde yaşayan Amazonlarla ilişkili olduğunu düşündürür. Anadolu’da Selçuklu döneminde Bacıyan-ı Rum adı verilen atlı kadınlar, Amazonların ardılları olarak, savaş nedeniyle uzakta olan eşlerinin yerine şehirlerini koruyarak güçlerini kanıtlamışlardır. Ana Tanrıça heykelleri söz konusu olduğunda, çağlar boyu Kybele temsillerinde ve ardıllarında, kadının gücü vurgulanmıştır. Çalışma, Kybele Kültü bağlamında, çağlar boyu onun görünüşünün nasıl evrildiğini, Pierce’in üçüncülük düzleminde, seçilmiş heykel örnekleri üzerinden göstermek amacındadır. Ana Tanrıça heykelciklerinin varlığı, insanlık tarihinin en erken zamanlarına-Paleolitik döneme kadar geriye gitmektedir. Anadolu’da, Neolitik Dönemden itibaren Ana Tanrıça heykelcikleri, iki tarzda; oturan ve ayakta duran örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük’te bulunmuş olan, iki yanında aslanlarla gösterilen, tahtında oturan tanrıça, zaman içinde form ve boyut olarak dönemlere göre değişiklikler taşısa da günümüzde Madrit’de Kybele Meydanı’nda varlığını sürdürmektedir. Yine Neolitik ve Kalkolitik

Dönemin önemli bir merkezi olan Hacılar'dan, ayakta duran Ana Tanrıça heykelciği, bu tür heykellerin arketipidir diyebiliriz. Doğurgan öğelerin abartıldığı dolgun bedenli ayakta duran ana tanrıça, zaman içinde güzel, endamlı ve ciddi yüz ifadeli, tanrısal bir bakireye-Artemis'e dönüşmüştür. Çağdaş Sanatta da Rodin'in Gaia'yı anımsatan, kadın bedeninin alışılmamış bir biçimi olan heykeli, öncü bir heykeldir. Rodin'in sevgilisi Camille Claudel'in, kadın bir heykel sanatçısı olarak, ataerkil düzende yaşadığı baskılar bilinmektedir. 20.yüzyılın başlarında yayımlanan Valentin de Saint Point'in Fütürist Kadın Manifestosu'nun (1912) olumlu etkilerini Germaine Richier'nin bir kadın heykeltraş olarak, başarısında görmekteyiz. Richier, Fütürist sanatçıların ütöpik eğilimli yapıtlarından sonra distöpik eğilimlerin bir göstergesi ve kadın bedeninin çağdaş temsili olan heykellerini gerçekleştirmiştir. Bizden de Mehmet Aksoy'un, bin memeli Artemis heykellerinin yeni bir yorumu, kendisinin "Güzel Kibele" olarak adlandırdığı heykeli, formun güzelliğiyle Kybele'nin gücünü birleştiren düşüncesinin ürünü; güçlü bir biçimde ayakta duran kadının, çağdaş Kybele'nin temsilidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma kısmen İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 37697

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was partially funded by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number: 37697.

Kaynaklar/References

- Bakhtin, Mikhail (2001). *Karnavaldan Romana*. PDF-XChange EditorS.
- Bell, Julian (1998). *What is Painting? Representation and Modern Art*. Hongkong: Thames and Hudson Ltd.
- Boguska-Kawalek, Joanna (2014). "The Avangarde Self in the Manifestos of the Early Twentieth Century Discourse on Art and Human Creativity", *The Role of Humanities in Contemporary Society: Semiotics, Culture, Technologies, Selected Proceedings from the 1st International Congress of Numanities- Kaunas, 2-7 June, , 47-60*
- Carter, Jesse Benedict (1906) *The Religion of Numa: And Other Essays On The Religion of Ancient Rome*. London: Macmillan. 93-103
- Çelgin, Güler (1986). *Artemis*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Darga, Muhibbe (2018). *Anadolu'da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. İstanbul: YKY.
- Erdem, Zeynep Koçel (2018). "Propontis'te Ana Tanrıça Kültü - Yeni Bulgular" *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı*. Biga- Çanakkale,

- Erhat, Azra (1978). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Greimas, Algirdas Julien (1993). Courtés. *Semiotique Dictionnaire Raisonné du Langage*, Paris: Hachette. 29-33.
- Hafız, Muharrem (2015). “Gramer Olarak Sanat: Wittgensteinci Estetik Üzerine Bir Araştırma”, *Felsefe Dünyası*, 62 (Kış), 150-174.
- İndirkaş, Z Zühre (2001). *Ana Tanrıçalar; Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İndirkaş, Zühre (2007). *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İzsürümü*, Ankara: İmge Kitabevi
- Mazis, G. A., “Merleau-Ponty’s Artist of Depth: Exploring “Eye and Mind” and the Works of Art Chosen by Merleau-Ponty as Preface”
- <https://www.researchgate.net/publication/267263378> (Erişim: 24.03. 2022)
- Özgür, Seval Şahin (2013). *Anadolu’da Gelişen Simge Belleğinin Heykel Sanatında Kullanımı*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Heykel Bölümü, İstanbul.
- Posner, Roland (2001). “Kültür nedir? Antropolojideki temel kavramların göstergebilim açısından yorumu”. *Göstergebilim Tartışmaları*. İstanbul : Multilingual.
- Roller, Lynn E (2004). *Ana Tanrıça’nın İzinde*, İstanbul: Homer Yayınları.
- Sayın, Zeynep (2015). *İmgenin Pornografisi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Stone, Merlin (2000). *Tanrılar Kadıncık*, PDF-XChange Editor
- Şenyurt, Yücel ve Durugönül, Serra (2018). “Kurul (Ordu) Kalesi’nde Bir Kybele Heykeli (A Cybele Statue in the Fortress of Kurul (Ordu)”, *Olba*, XXVI, Mersin. 305-344.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/763799> (Erişim: 24.03. 2022)

